

Lesznyák Márta – Bakti Mária – Sermann Eszter

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Fordítói és Utószerkesztői Kompetencia Kutatóközpont

A forrásnyelvi kompetencia és a szaktudás szerepe a jogi szakfordításban – egy kismintás vizsgálat tanulságai

<https://doi.org/10.48040/PL.2023.1.2>

2020 tavaszán a Szegedi Tudományegyetem Fordítói és Utószerkesztői Kompetencia Kutatóközpontja átfogó vizsgálatot kezdett, melynek célja annak feltárása, hogy a PACTE modell elemei milyen szerepet játszanak a humán fordításban és a gépi fordítások utószerkesztésében. A PACTE csoport fordítókompetencia-modelljében kiemelt szerepet kap a nyelvtudás és a fordítandó szöveghez kapcsolódó szaktudás is. Tanulmányunkban e két tényező szerepét szeretnénk körüljárni egy kismintás mérés eredményeire támaszkodva. A kutatás keretein belül az első adatgyűjtést 2020 tavaszán végeztük, amelynek során 10 másodéves, fordító- és tolmácsolásban részt vevő hallgató egy rövid jogi szakszöveget fordított, illetve utószerkesztett (szerzői jog témakörben). Emellett a hallgatók az angol nyelvi kompetenciáik releváns elemeit (olvasás, nyelvtan), valamint a vonatkozó jogi háttérismereteiket mérő teszteket töltötték ki. Az elemzés során a teszteken elért pontszámok és a célnyelvi szövegek hibaszámainak összefüggéseit vizsgáltuk. Az eredmények arra utalnak, hogy a forrásnyelvi olvasás-készség szignifikánsan összefügg a fordítás és az utószerkesztés során nyújtott teljesítménnyel. A nyelvtani teszten (Use of English) elért pontszámok gyakran közelítik meg a szignifikáns értéket; feltételezhető, hogy nagyobb mintán itt is szignifikáns összefüggést látunk majd. Meglepő módon a jogi ismeretek teszt nem mutatott szignifikáns összefüggést a teljesítménnyel, de ennek háttérben a teszt formai hiányosságai is állhatnak, amelyeket a vizsgálat későbbi fázisára orvosolni kell.

Kulcsszavak: forrásnyelvi kompetencia, szaktudás, jogi szakfordítás, humán fordítás, utószerkesztés

Bevezetés

A jelen kutatás a Szegedi Tudományegyetem Fordítói és Utószerkesztői Kompetencia Kutatóközpontja által végzett kutatási program része; a tágabb kutatási program célja a fordítói kompetencia elemeinek feltérképezése a humán fordításban és az utószerkesztésben.

A fordítói kompetencia vizsgálata nagy múltra tekint vissza, több kutatócsoport és szervezet is megalkotta a maga fordítókompetencia-modelljét. Bár a modellek eltérő céllal készültek, jelentős az átfedés az egyes kompetenciaelemek között. A (forrás)nyelvi kompetencia és a szaktudás kivétel nélkül minden kompetenciamodell részét képezi. A modellek kompetenciaelemeit az 1. táblázat tekinti át.

1. táblázat. A fordítói kompetencia elemei (Krajcsó, 2018; PACTE, 2003; Szabó, 2018)

Kompetencia-elem	EMT	TransCert	PACTE	ETRANSFAIR kompetenciakártya
Fordítási	fordítási szolgáltatás nyújtása	fordítói	stratégiai alkompetencia	fordítási
Nyelvi (A, B, C)	nyelvi	anyanyelvi idegen nyelvi	kétnyelvű alkompetencia	nyelvi
Interkulturális	interkulturális	transzkulturális	kétnyelvű alkompetencia	inter- és transzkulturális
Adatbányászat	adatbányászat	információ és technológia	instrumentális alkompetencia	információkeresési és terminológiai
Technológia	technológiai	technológiai	instrumentális alkompetencia	technológiai

Szakterület	szakterületi	domén-specifikus készségek	nyelven kívüli tudás alkompetencia	szakterületi
				szerkesztés és lektorálás
				fordítási szolgáltatási és szakmai ismeretek

Neubert a fordítói kompetenciáról szólva hangsúlyozza, hogy a nyelvi és a szakterületi kompetencia által nyújtott biztos alapok nélkül a fordítás nem lehetséges (Neubert, 1995:412). A jelen tanulmányban is ezt a két kulcskompetenciát vizsgáljuk, azaz a forrásnyelvi és szakterületi kompetenciákat.

A jogi szaktudás és a szakfordítások minősége közötti kapcsolatnak kiterjedt szakirodalma van, a kutatók között egyetértés rajzolódik ki arról, hogy a szakmai ismeretek szintje befolyásolja a szakfordítás minőségét, ugyanakkor empirikus kutatások nem születtek a feltételezés igazolására. Kiraly (2005) vizsgálatai igazolták, hogy a frissen végzett szakfordítók számára a legnagyobb kihívást a szakmai ismeretek és a szakmai terminológia elsajátítása jelenti. A jogi szakterület azonban a szakmai ismeretek és a terminológia mellett magába foglal egy sajátos, sokszor kultúránként, illetve jogrendenként eltérő jogi szemléletet és gondolkodásmódot is, amelyet a jogi szakfordítóknak szintén el kell sajátítaniuk (Northcott–Brown, 2006:374). Hasonló eredményre jutott Šarčević (1997) is; a jogi szakfordítónak ismernie kell a jogi fogalmak jogrendszerek szerint megkülönböztetett jelentését, illetve a jog működését, ideértve a jogi érvelés logikáját, illetve azoknak a lehetőségeknek a felismerését, amelyek szerint a bíróságok az adott szöveget értelmezhetik és alkalmazhatják.

A jogi szakfordítók számára szükséges a jogi nyelv műfajainak és a műfajok sajátosságainak alapos ismerete is. Ezt erősíti meg Trosborg (1997), aki hangsúlyozza, hogy a jogi szövegek alkotóinak, azaz a szerzőnek és a fordítónak is, tisztában kell lenniük az adott műfaj és regiszter stílusjegyeivel. Bhatia (1997) azt is kiemeli, hogy a célnyelvi szöveg műfaji identitásának megőrzéséhez a fordító nyelvi kompetenciája nem elég, annak ki kell egészülnie további kompetenciákkal, többek között a két kódrendszer megfelelő ismeretével, valamint a műfaji ismeretek elsajátításának és alkalmazásának képességével. Balogh és Lesznyák (2018) angol–magyar fordítási irányban vizsgálták bölcsész és jogi végzettségű szakfordítók jogi szakfordításainak minőségét; eredményeik megerősítették a jogi szaktudás szerepét, amely jelentősen meghatározza a jogi szakfordítások minőségét.

A (forrás)nyelvi kompetencia szakfordításban betöltött szerepe kevésbé kutatott terület a fordítástudományban. Ennek egyik oka, hogy a kutatók eleve adottnak, meglévőnek tekintik a nyelvi kompetenciákat, ezért nem merült fel eddig az az igény, hogy empirikus kutatás keretein belül mérjék és értékeljék ezeket. Ugyanakkor több szerző is felhívja a figyelmet a fordítószakos hallgatók között előforduló nyelvi (anyanyelvi és idegen nyelvi) problémákra (Mbotake, 2013; Neubert, 1995; Pym, 1992), ezek a problémák hatással vannak a fordítások minőségére is (Mbotake, 2013). Egyes kutatók álláspontja szerint a fordítóképzésben az általános idegen nyelv helyett fordítási és tolmácsolási szaknyelvet kellene tanítani (Carrasco Flores–Navarro Coy, 2019; Cerezo Herrero, 2015). Az utóbbi időszakban jelentek meg a nyelvi részkompetenciák és a fordítási kompetencia kapcsolatát feltérképező vizsgálatok, például az *A nyelvi olvasási készség és a fordítóképzésben nyújtott teljesítmény kapcsolatáról* (Quezada–Westmacott, 2019), illetve a *B nyelvi szociolingvisztikai kompetencia fejlődéséről fordítószakos hallgatók körében* (Ureel et al. 2021).

A nyelvi kompetenciák kutatását akadályozhatja az is, hogy a legtöbb nyelven a haladó nyelvi készségek standardizált mérése nem megoldott, különösen első nyelvi beszélők esetében. Ez a probléma jelen fázisában a tanulmány további fejezeteiben bemutatott kutatást is érinti, mindezidáig csak az angol nyelvi készségeit értékeltük a résztvevőknek.

A kutatás célja, anyaga és módszere

Az itt bemutatott vizsgálatban a következő kutatási kérdésekre kerestük a választ:

Milyen összefüggés figyelhető meg

- a) a hallgatók forrásnyelvi (B nyelvi, angol) nyelvi kompetenciája,
 - b) a hallgatók jogi háttértudása
- és a magyarra fordított szerzői jogi szöveg minősége között?

Ehhez kapcsolódóan hipotéziseink a következők voltak:

- a) pozitív összefüggés figyelhető meg a nyelvi kompetencia és a fordítói teljesítmény között;
- b) pozitív összefüggés figyelhető meg a jogi háttértudás és a fordítói teljesítmény között.

A vizsgálatban 10 másodéves, végzés előtt álló fordító- és tolmács mesterszakos hallgató vett részt, akik jogi szakfordítás kurzus keretében angolról magyarra fordítottak és utószerkesztettek egy, a szerzői jog témaköréhez kapcsolódó szakszöveget. A fordítás, illetve az utószerkesztett szöveg elkészítésének időszakában a résztvevőket arra kértük, hogy töltsenek ki egy angol nyelvtudást mérő tesztet. A vizsgálat céljaira a Cambridge Proficiency Examination (CPE) vizsga résztesztjei közül választottuk ki azokat, amelyek az angolról magyarra fordítás során relevánsak, így a *Reading* és a *Use of English* résztesztet. A *Reading* teszt további három feladatsort tartalmazott (2 feleletválasztós feladatot és egy hiányzó bekezdések elhelyezése a szövegben jellegű feladatot); ezen a teszten összesen 12 pontot lehetett elérni. A 29 pontos *Use of English* teszt 3 részből állt: két szövegkiegészítéssel és egy mondatátalakításos feladatot foglalt magában. Emellett a hallgatók egy jogi háttérismeretet mérő tesztet is kitöltöttek, amely a résztvevők *szertői jogi* ismereteinek mérésére irányult. Ezt a 10 ítemes feleletválasztós tesztet egy, a szerzői jog területén PhD-fokozattal rendelkező jogász kolléga állította össze. Az első adatgyűjtés 2020 tavaszán történt, olyan időszakban, amikor a pandémia miatt távoktatási formában zajlott a jogi szakfordítás kurzus. A hallgatók a fordítást otthon készítették el, így az anonimitás biztosításának érdekében egy hallgató gyűjtötte és küldte el az összes fordítást a kutatást vezető oktatónak. A kutatáshoz minden hallgató álnevet használt. A nyelvi és a jogi háttérismereteket mérő tesztet a résztvevők online formában, Google űrlapon töltötték ki.

A fordítást, illetve az utószerkesztés nyomán készült célnyelvi szövegeket három független értékelő javította. A célnyelvi szövegek javítása számítógépen a QDA Miner Lite szoftver segítségével történt az MQM minőségmérési szabványnak a kutatásunkhoz adaptált hibakategóriáinak segítségével (pontosság, gördülékenység, stílus, terminológia). Az értékelők közti egyezések (ICC – interclass correlation coefficients) megfelelőek (0,51 és 0,83 közötti értékek), sőt a stílus és az összhibaság esetén kifejezetten jók voltak (0,79 és 0,83). A fordítások értékeléséről részletesen beszámoltunk egy korábbi konferencián (Lesznyák–Sermann–Bakti, 2021), ahol azt is megállapítottuk, hogy a megfelelő értékelők közötti egyezések következtében a javítók hibaszám-átlagai megbízható mutatói a fordítói teljesítménynek, ezért további elemzések során ezekre támaszkodtunk. A javítás után megvizsgáltuk, hogy milyen összefüggés fedezhető fel a tesztpontszámok és a célnyelvi szöveg hibaszámai között. A kutatás eredményeit az alábbiakban ismertetjük; a kis minta miatt a kutatás ezen szakaszában alcsoportokat (fordító – utószerkesztő) nem elemeztünk.

A kutatás eredményei

A 2. táblázat mutatja a nyelvi és a jogi háttérismereti tesztek átlagait és szórásait. Ezek az eredmények önmagukban még nem informatívak, ugyanakkor fontosak lehetnek a későbbi eredmények értelmezése során.

1. táblázat. A nyelvi és a jogi háttérismereti tesztek átlagai és szórásai

	Átlag (szórás)	A teszten elérhető maximális pontszám
Angol olvasott szövegértés	7,1 (1,45)	12
Angol nyelvtan	17,2 (4,05)	29
Szerzői jogi ismeretek	7,4 (1,07)	10

A forrásnyelvi készségek szerepe a fordítói teljesítményben

A nyelvi kompetenciát mérő két részteszt, tehát az olvasási készséget mérő teszt és a nyelvtani teszt erős, szignifikáns korrelációt mutatott egymással ($r = 0,79$, $p < 0,01$), ami megfelel az elvárásoknak, hiszen ugyanazon pszichés konstruktum alkotóelemeiről van szó. Valójában a korreláció azt is jelzi, hogy a résztesztek jól működnek.

Az egyes nyelvi készségek és a fordítói teljesítmény összefüggésének vizsgálatakor azt találtuk, hogy az olvasás mutatott szignifikáns összefüggést néhány teljesítménymutatóval. Így az olvasás összpontszám erős-közepes negatív korrelációt ($r = -0,63$, $p < 0,05$) mutatott a fordítás összhibaszámaival. Ez arra utal, hogy minél jobb a fordító forrásnyelvi olvasási készsége, annál kevesebb hibát követ el fordítás során. Amikor az egyes hibatípusokat vizsgáltuk, akkor meglepő módon azt találtuk, hogy a stílushibák korreláltak szignifikánsan az olvasás-teszt pontszámmal ($r = -0,63$, $p \leq 0,052$).

A nyelvtani teszt pontszámai és a fordítási teljesítmény között közepes erősségű, nem-szignifikáns összefüggéseket találtunk. Ennek hátterében állhat egyrészt a minta kis mérete, másrészt azonban előfordulhat az is, hogy a nyelvtani ismeretek hatását erősen módosítja az olvasáskészség fejlettsége, hiszen fordítás során a nyelvtani ismeretek csak indirekt módon érvényesülhetnek. Más szóval, a jó olvasáskészség kompenzálhatja a hiányos nyelvtani ismereteket, és fordítva: ha valakinél valamilyen okból nem működik jól az olvasás komplex készsége, akkor hiába ér el magas pontszámot az izolált nyelvtani teszten. Mindazonáltal egyértelmű, hogy a nyelvtan és fordítói teljesítmény összefüggését nagyobb mintán is meg kell vizsgálni a jövőben.

A szöveg tartalmához kapcsolódó szaktudás szerepe a fordítói teljesítményben

A szerzői jogi ismereteket mérő teszt eredménye nagyon meglepő módon semmilyen korrelációt nem mutatott a fordítói teljesítménnyel. Ennek hátterében állhat ismét a kis minta, ugyanakkor ebben az esetben további problémák is felmerülnek. A jogi háttérismereteket mérő teszten a hallgatók viszonylag magas pontszámot értek el, kis szórással (ld. 2. táblázat). Ez arra utal, hogy vagy túl könnyű volt a teszt, ezért nem tudott differenciálni (plafon-effektus), vagy túlságosan homogén a kis minta. Ez utóbbi hátterében állhat az, hogy a vizsgálatban részt vevő hallgatók az adott félévben mindannyian részt vettek egy bevezető jogi kurzuson. Ennek következtében a hallgatók nagyon hasonló teljesítményt értek el a jogi háttérismeretek teszten, így ez nem tudta magyarázni a fordításban megjelenő teljesítménykülönbségeket.

Eredményeink azt sugallják, hogy a szerzői jogi teszt további átdolgozásra szorul. Először is nagyobb és heterogénebb mintán (jogi ismeretekkel nem rendelkező alanyok) is ki kell próbálni a tesztet, hogy kiderüljön, teszt szerkesztési problémával állunk-e szemben.

Előfordulhat ugyanis, hogy a teszt objektíven nézve túl rövid vagy túl könnyű. A tesztet összeállító kolléga jogász, és nem pedagógiai mérési-értékelési szakértő, ezért apróbb, nem feltűnő hibák bekerülhettek a tesztbe, például néhány esetben evidens lehet a jó megoldás. Ha valóban teszt szerkesztési problémával állunk szemben, akkor a disztraktorok átfogalmazására, esetleg más kérdéstípusok (pl. nyílt kérdések) alkalmazására lehet szükség.

Felmerül az a kérdés is, hogy bár a forrásnyelvi szöveg szerzői jogi témájú volt és ehhez igazítottuk a háttértudás-tesztet is, nem lenne-e célszerű általánosabb jogi ismereteket, tájékozottságot és szemléletet vizsgáló kérdéseket is beilleszteni a tesztbe, hiszen gyakran ezek határozzák meg, hogy mennyire érti meg a fordító a jogi szakszöveget, és milyen stratégiával próbálja megoldani a felmerülő problémákat.

Konklúzió

A jelen tanulmányban bemutatott kutatási eredmények azt mutatják, hogy a forrásnyelvi készségek közül az *olvasás* mutat szignifikáns összefüggést a fordítói teljesítménnyel. A nyelvtudás hatása lehet közvetett, míg a szakmai háttérismeretek nem mutattak összefüggést. Érdeemes megjegyezni, hogy a kutatás korlátai közé sorolható a kis elemszám, illetve a kutatásban részt vevő hallgatók homogenitása, egymáshoz való hasonlatossága. A szaktudás mérésére szolgáló szerzői jogi teszt feltehetőleg átalakításra szorul.

Nem zárhatjuk ki azonban azt sem, hogy tesztek már most pontosan mérnek, és vizsgálatunk azt mutatja meg, hogy egy konkrét csoport (a vizsgálatban részt vevő hallgatók) teljesítményét egy sajátos helyzetben (jogi szakfordítás) milyen tényezők határozzák meg. Mivel a *hallgatók* nyelvi kompetenciái viszonylag nagy különbséget mutatnak, szaktudásuk viszont közel hasonló, ezért értelemszerűen az ő esetükben a *nyelvtudás lesz a fordítói teljesítményt meghatározó tényező*. Ez az eredmény azonban nem általánosítható más csoportokra, így a hivatásos fordítókra sem, hisz az ő esetükben más lehet a kompetenciák konfigurációja, így más tényezők lehetnek meghatározóak a teljesítmény szempontjából. Ez a megközelítés arra hívja fel a figyelmet, hogy a vizsgálatot más csoportokon is meg kell ismételni.

A kutatás folytatásaként további feladatunknak tekintjük az eredmények ellenőrzését nagyobb, esetleg heterogénebb mintán, a szerzői jogi teszt továbbfejlesztését, illetve a magyar nyelvi készségek vizsgálatát specifikus teszt segítségével.

Hivatkozások

- Balog, D. – Lesznay, M. (2018): Fordító- és tolmács mesterképzésben, valamint jogi szakfordítóképzésben részt vevő hallgatók fordításainak összehasonlító elemzése. In: Dombi, J. – Farkas, J. – Gúti, E. (szerk.) (2018): *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. Bicske: Szak Kiadó. 524–547.
- Bhatia, V. K. (1997): Translating Legal Genres. In: Trosborg, A. (ed.) (1997): *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 203–214. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.26.15bha>
- Carraso Flores, J. – Navarro Coy, M. (2019): English language teaching in translator training in Spain: a cross-sectional study. *Quaderns. Revista de Traducció*. 26. 255–268.
- Cerezo Herrero, E. (2015): English Language Teaching for Translator and Interpreter Trainees: Syllabus analysis and design. *Quaderns. Revista de Traducció*. 22. 289–306.
- Kiraly, D. C. (2005): Project-based learning: A case for situated translation. *Meta: Journal des traducteurs. Meta: Translators' Journal*. 50/4. 1098–1111. DOI: <https://doi.org/10.7202/012063ar>
- Krajcso, Z. (2018): Translators' competence profiles vs. market demand. *Babel*. 64/ 5-6. 692–709. DOI: <https://doi.org/10.1075/babel.00059.kra>
- Lesznay, M. – Sermann, E. – Bakti, M. (2021): *Hibatípusok vizsgálata a humán fordításban és a gépi fordítások utószervezésében*. Előadás. Elhangzott 2021. május 28. a MANYE Fordítástudományi Kutatások I. online konferencián.

- Mbotake, S. G. (2013): The Impact of Language Competence on Translation Performance. A Case Study. *African Journal of Social Sciences*. 4/2. 51–65.
- Neubert, A. (1995): Competence in Language, in Languages, and in Translation. In: C. Schäffner – B. Adab (eds.) (1995): *Developing Translation Competence*. Amsterdam: John Benjamins. 3–18. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.38.03neu>
- Northcott, J. – Brown, G. (2006): Legal Translator Training: Partnership between Teachers of English for Legal Purposes and Legal Specialists. *English for Specific Purposes*. 25/3. 358–375. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.esp.2005.08.003>
- PACTE (2003): Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.) (2003): *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. Amsterdam: John Benjamins. 450–451. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.45.06pac>
- Pym, A. (1992): Translation error analysis and the interface with language teaching. In: Dollerup, C. – Loddegaard, A. (eds.) (1992): *The Teaching of Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 279–288. DOI: <https://doi.org/10.1075/z.56.42pym>
- Quezada, C. – Westmacott, A. (2019): Reflections of L1 reading comprehension skills in university academic grades for an undergraduate translation programme. *The Interpreter and Translator Trainer*. 13/4. 426–441. DOI: <https://doi.org/10.1080/1750399X.2019.1603135>
- Szabó, Cs. (2018): Szakfordítói kompetenciaprofil, képzőintézményi SWOT-elemzés és szakfordítói mintatanterv: a BME INYK eTransFair projektjének első eredményei. *Porta Lingua 2018*. Budapest: Szaknyelvoktatók és Kutatók Országos Egyesülete. 61–75. Online elérhető: <http://szokoe.hu/porta-lingua/archivum/porta-lingua-2018>
- Šarčević, S. (1997): *New Approach to Legal Translation*. Hague: Kluwer Law International.
- Trosborg, A. (1997): Translating Hybrid Political Texts. In Trosborg, A. (ed.) (1997): *Text Typology and Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 145–158. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.26>
- Ureel, J. – Diels, E. – Robert, I. – Schrijver, I. (2021): The development of L2 sociolinguistic competence in translation trainees: an accommodation-based longitudinal study into the acquisition of sensitivity to grammatical (in)formality in English. *The Interpreter and Translator Trainer*. DOI: <https://doi.org/10.1080/1750399X.2021.1900712>